

शिक्षणाचे समाजशास्त्र

बक्कम श्रावणी

कला शाखा - समाजशास्त्र वभाग द.ग.तटकरे महा वद्यालय माणगाव - रायगड

Co-Author Details :

गायत्री मेहता (S.Y.B.A)¹ and वामन खांबे (S.Y.B.A)²

^{1 2} कला शाखा - समाजशास्त्र वभाग द.ग.तटकरे महा वद्यालय माणगाव - रायगड

सारांश :

समाजिक व सांस्कृतिक बदलातील शिक्षण हे महत्वाचे साधन आहे. .शैक्षणिक समाजशास्त्र शिक्षण प्रक्रियेतील महत्त्वाच्या असलेल्या संस्था,संघटना आणि सामाजिक आंतरक्रियांवर प्रकाश टाकते. शिक्षणाच्या समाजशास्त्रात सामाजिक संस्था व व्यक्तीचे अनुभव याचा शिक्षणावर कसा परिणाम होतो व त्यातून होणारी फलनिष्पत्ती यांचा अभ्यास केला जातो तसेच शिक्षणाचे समाजशास्त्र समाजिक वर्ग, संस्कृती,भाषा,पालकांचे शिक्षण ,व्यवसाय व विद्यार्थ्यांची संपादणुक यांच्या संबंधांचा अभ्यास यामध्ये करते

प्रस्तावना

प्रत्येक व्यक्ती स्वतः स्वतः स्वरुपात कमी प्रमाणात करू शकते. अध्ययन प्रामाण्ये इतरांच्या भूमिकेत महत्त्वाचा कार्यभाग असतो. इतर व्यक्तींकडून ज्ञान मिळवून व्यक्ती अधिक अध्ययन करते. यामुळेच व्यक्तींचे अस्तित्त्व महत्त्वाचे ठरते. म्हणून शिक्षण मिळवण्याची प्रक्रिया ही नेहमी सामाजिक प्रक्रिया आहे.

‘Sociology’ ही संज्ञा लॅटीन शब्द ‘Socius’ याचा अर्थ सहचर, सोबती किंवा सांगाती व ग्रीक शब्द ‘logus’ म्हणजे पद्धतशीर अभ्यास किंवा शास्त्र म्हणून ‘Sociology’ म्हणजे माणसांच्या सहजीवनाचा अभ्यास करणारे शास्त्र. एक सामाजिक प्राणी या नात्याने मनुष्याचा समाजाशी म्हणजेच अन्य व्यक्तींशी, समुहाशी व संस्थाशी सतत संबंध येत असतो याचा अभ्यास समाजशास्त्रात केला जातो समाजशास्त्र हे सामाजिक वर्तन, संबंध, संस्था इ. मूलभूत नियमांचे अभ्यास करणारे शास्त्र आहे.

Education ही संज्ञा लॅटीन शब्द e-educere, “to lead out”-व्यक्तीच्या जन्मजात सुप्त गुणांना जागृत करून चालना देउन त्यांचा अविष्कार करणे, विकास करणे, वेबस्टर -शिक्षण ही एक अध्ययनाची प्रक्रिया आहे. शिक्षण देणे म्हणजे ज्ञान, कौशल्य चारिज्य इ. चा विकास करणे वरिल सर्व व्याख्यावरून असे दिसून येते की शिक्षणाचा प्रमुख हेतु विद्यार्थ्यांचे ज्ञान, कौशल्य किंवा त्यांच्या चारिज्याचा विकास करणे.

उद्दिष्टे

१. शिक्षणाची संकल्पना अभ्यासणे
२. शिक्षणाची समाजशास्त्र याचा अभ्यास करणे.
३. शिक्षणाचे व समाजशास्त्र यातील संबंध अभ्यासणे
४. शिक्षणाची व्याप्ती कशी आहे याचा आढावा घेणे.
५. शैक्षणिक शिक्षणाच्या समाजशास्त्राच्या अभ्यासची गरज अभ्यासणे.
६. समाजातील शिक्षणाची कार्ये अभ्यासणे.

शिक्षणाचे व समाजशास्त्र यातील संबंध

शैक्षणिक समाजशास्त्र ही शाखा शिक्षणाचा सामाजिक दृष्टीकोनातून अभ्यास करते. शै. समाजशास्त्रत शिक्षणातून सामाजिक तत्त्वे, प्रक्रिया व संस्था त्यांची सामाजिक कार्ये ठरवली जातात व त्यालाच सामाजिक स्वरूप प्राप्त होत असते. शिक्षणाचा सामाजिक स्वरूपात विचार केल्यावरच शैक्षणिक समाजशास्त्र स्पष्ट होऊ शकते.

शिक्षणाचे व समाजशास्त्र अर्थ

सामाजिक दृष्टीकोनातून शिक्षणात मानवी आंतरक्रियांचे विश्लेषण करताना दोहांतील परिस्थितींचा व शिक्षण प्रणालीत मानवी संबंधांचे शास्त्रोक्त पध्दतीने सामान्यीकरण करण्याचा मार्ग दर्शविला जाऊ शकतो.

शिक्षणाच्या समाजशास्त्रात सार्वजनिक सामाजिक संस्था व व्यक्तींचे अनुभव याचा शिक्षणावर कसा परिणाम होतो व त्यातून होणारी फलनिष्पत्ती यांचा अभ्यास केला जातो. यात आधुनिक औद्योगिक समाजाच्या सार्वजनिक सार्वजनिक प्रणालीविर अधिक भर आहे. यामध्ये उच्च शिक्षणाचा विस्तार प्रौढ व निरंतर शिक्षणाचा समावेश आहे.

शिक्षणाचे समाजशास्त्र .व्याप्ती

१. सामान्य संकल्पनांशी संबंधित - उदा. समाज, संस्कृती, समुदाय वर्ग, पर्यावरण, सामाजिक आंतरराष्ट्रीयकरण, वसाहत, स्विकृतीकरण, सांस्कृतिक पश्चायन, उपसंस्कृती, दर्जा, भूमिका इ.
२. शिक्षणाशी संबंधित - उदा. सामाजिक वर्ग, राज्य, सामाजिक दबावक्रबल, सामाजिक परिवर्तन, संरचनेतील भूमिकांच्या विविध समस्या, संपूर्ण समाज, इ. अनेक गोष्टींचा समावेश होतो.

३. भौगोलिक व मानववंशशास्त्राच्या संर्धबात [उदा. ग्रामीण शहरी व अदिवासी क्षेत्रातील शैक्षणिक परिस्थिती, देशातील कृजगातील निरनिराळया भागातील वंश, संस्कृती इ. पाशवभूमीचा अभ्यास शिक्षणाचे समाजशास्त्रत होतो .
४. बुद्धिमतेच्या प्रकारानुसार [उदा. अध्यापन परिणामकारक होण्यासाठी विविध अध्यापनाच्या कशिक्षणाच्या पद्धतींचे आकलन होण्यास शिक्षणांचे समाजशास्त्र आपणास मदत करते .
५. विदयार्थ्यांना पुरवित येणाया शिक्षणाच्या प्रकारानुसार, अर्थव्यवस्थेवर होणारया परिणामांचा अभ्यास यामध्ये केला जातो .
६. विविध सामाजिक संस्था जसे कुटुंब, शाळा इ. चा विध्यार्थावर होणारा परिणाम यांचे आकलन होण्यास मदत मिळते .
७. शिक्षणाचे समाजशास्त्र समाजिक वर्ग, संस्कृती, भाषा, पालकांचे शिक्षण , व्यवसाय व विध्यार्थांची संपादणुक यांच्या संबधांचा अभ्यास यामध्ये करते .
८. त्याबरोबर शाळेची संरचना , भुमिका व समवयस्क गटाचा विध्यार्थांच्या व्यक्तिमत्त्वावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास यामध्ये केला जातो .
९. वंशवाद संप्रदायवाद लिंगभेद इ . समस्यांचे आकलन होण्यासाठी शिक्षणांचे समाजशास्त्र आपणास मदत करते .
१०. समाजीकरणात शाळेच्या भुमिकेचा आभ्यास करते .
११. विध्यार्थांमध्ये राष्ट्रीय एकामता, आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य, जागतिकरण इ . विकास करण्याचे मार्ग सुचविते .

शैक्षणिक समाजशास्त्र व शिक्षणाची समाजशास्त्र यातील फरक [

शैक्षणिक समाजशास्त्र ही समाजशास्त्राची शाखा आहे .

१. शैक्षणिक कार्यक्रमांचे नियोजन व त्यांची पूर्तता करण्यासाठी परिणामकारक पध्दतीचा उपयोग करण्यासाठी समाजातील संशोधनाच्या निष्कपाचा उपयोग शैक्षणिक समाजशास्त्र करते .
२. सामाजिक आंतरक्रियांचा अभ्यास करणे शैक्षणिक समाजशास्त्राचा प्रमुख हेतु असतो . यामध्ये शिक्षण प्रक्रियेत सामानय तत्त्वे आणि समाजशास्त्रातील शोधांचा उपयोग केला जातो .
३. ही शाखा सामाजिक दृष्टीकोनातून अभ्यास करते . शैक्षणिक समाजशास्त्रात शिक्षणातून सामाजिक तत्त्वे , प्रक्रिया व संस्था त्यांची सामाजिक कार्ये ठरवली जातात व त्यातच सामाजिक स्वरूप प्राप्त होते .
४. शिक्षण प्रणातील सामाजिक तत्त्वे व समस्यांचे निराकारण करण्याच्या पध्दतींचे उपयोजन शैक्षणिक समाजशास्त्र करते .
५. व्यक्ति व समाजातील निरनिराळया घटकांचा आंतरक्रियांचे महत्त्व यावर शैक्षणिक समाजशास्त्र प्रकाश टाकते . उदा . शिक्षण कोणत्या प्रकारचे दिले पाहिजे [अभ्यासक्रम कोणता असला पाहिजे [मुले अपराधीकर्तव्यचुकार का बनत चालली आहेत [आचा अभ्यास केल जातो .
६. शैक्षणिक समाजशास्त्र शिक्षण प्रक्रियेतील महत्त्वाच्या असलेल्या संस्था, संघटना आणि सामाजिक आंतरक्रियांवर प्रकाश टाकते .

शैक्षणिक शिक्षणाच्या समाजशास्त्राच्या अभ्यासची अवश्यकता [

१. शाळा व शिक्षकांची कार्ये व त्यांची सामाजिक संबंध, सामाजिक प्रगती व विकास .
२. समाज व शाळांवर सामाजिक घटकांचा होणारा परिणाम .
३. व्यक्तित्वाच्या जीवनावर सामाजिक घटकांचा होणारा परिणाम .
४. समाजाच्या सांस्कृतिक व आधिक आवश्यकतेनुसार अभ्यासक्रमाची बांधणी .
५. निरनिराळया राष्ट्रात अस्तित्वात असलेली लोकशाही विचारसरणी .
६. आंतरराष्ट्रीय संस्कृतीची ओळख व त्याच्या उलेजनांची आवश्यकता .

समाजात शिक्षणाची कार्ये [

१ . संस्कृती परंपरांचा स्विकार आणि संक्षण [

१. व्यक्तिगत मुल्यांवावत स्पष्टता
२. आत्मसाक्षात्कारक आत्मपरिक्षर्ण मनर्न स्वतऱ्या ध्येये हेतू व क्षमतांवावत जागरूकता .

३. आत्मसन्मान .
४. सर्जनशीलतेने विचार .
५. संस्कृतीचे गुणग्रहण कलासिगीतसिभवता .
६. स्वास्थाची जाणीव बौद्धिक व शारीरिक .
७. भौतिक पर्यावरणाशी संबंधित मूल्यावद्दल स्पष्टता क्राप्ती .
८. परिपूर्ण जीवन जगण्यासाठी क्षमता .

२ . नवसामाजिक पद्धतींचा विकास □

१. स्वतःची संस्कृती जपात असताना आणि इतर संस्कृतींचा आदर बाळगणारे नागरिक घडविले जातील .
२. जागतिक दृष्टीकोन वृद्धिंगत होईल .
३. आर्थिक विकासाबरोबरच भौतिक व मानवी पर्यावरणाच्या विकासाचे जबाबदार व्यवस्थापन होईल अशा प्रकारे ज्ञानाची प्रगती केली पाहिजे .

३ . विधायक कार्ये व सर्जनशीलता चालना □

१. उदरनिर्वाहासाठी कमवण्याची क्षमता व्यावसायिक शिक्षण .
२. बौद्धिक व शारीरिक कौशल्याचा विकास
३. सामाजिक पर्यावरणानुसार अनुकूल व समायोजन करू सकतील अशा नागरिकांची निर्मिती
४. समाजाच्या प्रगतीला हातभार लावतलि असे नागरिक निर्माण केले पाहिजे .
५. लोकशाहीवृत्तीने राहाणारे नागरिक निर्माण केले पाहिजे .
६. फुरसतीच्या वेळेचा सदुपयोग करणारि व्यक्तीची निर्मिती केली पाहिजे .
७. व्यक्तित्ना समायोजन किंवा परिवर्तनास आरंभ केला पाहिजे .
८. मानवि संबंध व प्रेरणा यांचा विकास करणे .

समारोप □

सामाजिक व सांस्कृतिक बदलातील महत्वांचे साधन असल्यामुळे शिक्षणाला खुप मोठया प्रमाणावर संधी आहे . शिक्षण हे सांस्कृतिक बदल आणते व त्याचा परिणाम म्हणून समाजामध्ये अनेक बावतीत चांगले बदल होतात . शैक्षणिक समाजशास्त्राने शिक्षणाचे सामाजिक स्वरूप जरी प्रत्येकाने स्पष्ट केले असले तरी शैक्षणिक योग्य विस्तार किती आहे त्याबाबत गोंधळ उडालेला दिसतो .

निष्कर्ष □

प्रत्येक समाजाचा स्वतःच्या आणि त्या गरजा भागवण्यासाठी शिक्षणाची अवश्यकता असते . ज्ञान मिळवणे व व्यक्तित्वाच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास करणे हे शिक्षणाचे प्रमुख कार्य गृहित धरून चालणार नाही तर परिपूर्ण जीवन जगण्याची क्षमता आणि विविध मत प्रवाह ओळखण्याची व त्याचे मूल्यमापन करण्याच्या क्षमतेचा व्यक्तीत विकास केला पाहिजे .

संदर्भ सुची □

१. शिक्षणाचे प्रगत समाजशास्त्र □
२. ज्ञानार्थिनी वी . एड मार्गदर्शिका : □ प्रा . मधुराणी करंजेकर
३. विकासाचे समाजशास्त्र : □ प्रा . शुहास निर्गुण
४. शिक्षणातील आधुनिक विचारप्रवाह : □ ना . ग . पवार
५. www.google.com